

РІДНА МОВА В УКРАЇНСЬКІЙ ШКОЛІ: РОЗДУМИ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО І РЕАЛЬНІСТЬ

У статті на основі широкої наукової спадщини видатного українця В.О.Сухомлинського досліджено роль рідної (української) мови в українській національній школі, показано її визначальний вплив на формування національно-мовної особистості сучасного школяра.

In the article the role of native (Ukrainian) language in the Ukrainian National School is examined on the basis of scientific heritage of the outstanding Ukrainian V. Sukhomlynsky. It's determining influence upon the formation of nationally linguistic personality of modern schoolchildren is shown.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Для відродження України, національної свідомості й ментальності нашого народу в сучасних умовах великого значення набуває краща творча спадщина видатних українських педагогів і методистів. До їхньої когорти по праву відносимо В.О.Сухомлинського, який зробив вагомий внесок у розвиток методики навчання української мови. Становлення В. О. Сухомлинського як науковця, педагога й методиста відбувалося впродовж усього його життя в складних умовах радянської тоталітарної системи. Він пройшов шлях від учителя української мови і літератури до видатного вченого, творчий доробок якого воістину величезний і потребує передусім його сучасного вивчення й переосмислення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом до проблеми використання творчої спадщини видатного українського педагога і насамперед учителя української мови і літератури В.О.Сухомлинського щодо ролі рідної мови у формуванні національно-мовної особистості школяра зверталися Є.Голобородько, І.Лопушинський, Л.Мамчур, Г.Михайловська, М.Пентилюк та ін. вітчизняні та зарубіжні мовознавці та педагоги, у чиїх працях проаналізовано лінгводидактичні основи методики навчання рідної (української) мови, запропоновані свого часу В.О.Сухомлинським, та зроблено відповідні наукові висновки.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак системний виклад проблеми ролі рідної мови в українській школі, особливо в сучасних умовах демократичного державотворення в сучасній Україні, не дістав належної систематизації й висвітлення в науковій літературі.

Формування цілей статті. Саме тому увагу автора й привернуло питання цілісного висвітлення проблеми щодо ролі рідного (українського) слова в сучасній національній школі через дослідження й активне використання творчого доробку видатного педагога світового рівня В.О.Сухомлинського.

Виклад основного матеріалу дослідження. Видатний український педагог В.О.Сухомлинський є автором численних монографій, методичних посібників і статей, у яких викладено принципово нові (навіть в непростих умовах сучасності) погляди на зміст, форми й методи навчання рідної мови в школі [1: 63]. Праці “Духовний світ школяра” (1961), “Слово про слово” (1964), “На нашій совісті – людина” (1964), “Слово рідної мови” (1965), “Моя педагогічна віра” (1968), “На трьох китах” (1968), “Урок і знання” (1968), “Павлиська середня школа” (1969), “Серце віддаю дітям” (1969), “Джерело невмирущої криниці” (1970), “Сто порад учителів” (1976) та ін. тим чи іншим чином присвячено питанню мовної підготовки учнів.

Займаючись проблемою мовної освіти, учений виявив свою напрочуд раціональну в умовах тоталітаризму позицію щодо місця і значущості рідної мови в навчанні молодого покоління та у формуванні й становленні національно-мовної особистості школяра, попри те,

що 60-і роки ХХ століття “ознаменувалися” для України “політикою” радянської держави, спрямованою на відмову від рідної (української) мови, утвердження українсько-російської двомовності, “творення нової історичної спільноти” – радянського народу. На глибоке переконання В. Сухомлинського, марно думати, що учень, не знаючи рідної мови, зможе вправно використовувати іншу. Звертаючись до учнів та молоді, видатний педагог говорив: “Знай, бережи, збагачай велике духовне надбання свого народу – рідну українську мову. Це мова великого народу, великої культури” [2: 34]. У своєму записнику В.Сухомлинський у той страшний період занотував: “Дві рідні мови – це так само безглуздо, якби ми намагалися уявити, що одну дитину народили дві матері. У дитини є одна мати. Рідна. До смерті. До останнього подиху” [3: 56]. Цими словами видатний український педагог висловив своє педагогічне кредо. Він довів, що навчання мови – найважча і найнеобхідніша справа, це передусім процес виховання розуму, формування думки, копіткє різьблення й ліплення найтонших рис духовного обличчя людини.

Головне завдання словесника, за переконанням В. Сухомлинського, – виховати в дитини любов до рідної мови. Учитель повинен зробити рідне слово основою духовного світу дитини.

У зв'язку з цим заслуговує на увагу позиція вченого щодо особистості вчителя рідної мови. “Викладати цей предмет повинні найздібніші й найталановитіші. Бо це не просто передача знань, практичних умінь, навичок. Це передусім виховання. Викладання мови – це майстерність творення людської душі, бо вона є найтоншим, найніжнішим диткненням до серця людини. Викладання мови – людинознавство, бо в слові поєднуються думки, почуття, ставлення людей до всього навколишнього світу” [3: 58].

Методична спадщина В. Сухомлинського досить багатогранна і глибока: він торкається проблем формування мовної культури як учнів, так і вчителів-словесників, конкретних методичних питань щодо різних мовленнєвих рівнів. Уся педагогічна діяльність вченого спрямовувалася на те, щоб “життєдайне джерело – багатство рідної мови – було відкрите для дітей з перших кроків їхнього життя” [4: 120]. У багатьох його працях знаходимо відповіді на актуальні питання: як навчити дитину сприймати, розуміти слово і вдало використовувати його в усному й писемному мовленні [3: 56].

Виховна сила рідної мови, стверджував В.О.Сухомлинський, у формуванні, в утвердженні чутливості до слова, до найтонших порухів душі, виражених у ньому... Без поваги, без любові до рідного слова не може бути ні всебічної людської вихованості, ні духовної культури [5: 53].

Виховання такої національно-мовної особистості школяра без наявності справжнього Вчителя мови видатний і педагог навіть не уявляв. У своїй праці “Слово про слово” В. Сухомлинський з цього приводу писав: “...Хочеться порадити вчителям: якщо ви прагнете, щоб ваше виховання стало мистецтвом, відточуйте слово. Шукайте в невичерпній скарбниці нашої рідної мови перлини, які запалюють вогник захоплення в дитячих очах. Знаходьте найтонші відтінки на багатобарвній палітрі народної мудрості, говоріть дітям красиво про красу навколишнього світу. Слово – це найтонший різець, здатний доторкнутися до найніжнішої рисочки людського характеру. Вміти користуватися ним – велике мистецтво. Словом можна створити красу душі, а можна й спотворити її. Тож оволодіймо цим різцем так, щоб з-під наших рук виходила тільки краса!” [6: 167].

Видатного педагога хвилювало питання, що потрібно зробити, аби наші вихованці любили рідне слово, були духовно багатими, культурними, розумними людьми. Завдання вчителя-словесника полягає в тому, щоб увести дітей у квітучий сад, ім'я якому рідна мова, показати рідне слово в усій його принадності.

З цього приводу В. Сухомлинський писав: “Недавно в одному підручнику педагогіки я прочитав буквально таке: слово вчителя відіграє другорядну роль серед методів впливу на дитину, на першому місці стоїть активна діяльність, праця. Тож не дивно, що в останні роки серед учителів поширилася думка, що “словесне виховання” дає малий результат. ...Але ж і поведінка, і взаємини, і праця – все це залежить від складних процесів, що відбуваються в

душі, найважливішим засобом впливу на яку є слово. В руках вихователя слово – такий же могутній засіб, як музичний інструмент в руках музиканта, як фарби в руках живописця, як різець і мармур в руках скульптора. Як без скрипки немає музики, без фарби і пензля – живопису, без мармуру й різця – скульптури, так без живого, трепетного, хвилюючого слова немає школи, педагогіки. Слово – це ніби той місток, через який наука виховання переходить у мистецтво, майстерність” [6: 160].

В. О. Сухомлинський пропонує своїм колегам-учителям двісті занять-бесід про найвитонченішу й найбагатшу у світі красу – красу рідної мови. Педагог стверджує, що любов до такого духовного багатства, як мова, – це сама суть духовного життя людини. Любячи прекрасне, переживаючи повагу і шану до краси, людина вчиться поважати саму себе. Внутрішня духовна культура стає сильним стимулом самовиховання.

Завдання вчителя – допомогти дітям досягнути неповторну красу рідної мови. Якщо йому вдасться донести до розуму й серця своїх вихованців внутрішнє багатство, красу, велич рідного слова, то учні навіки полюблять рідну мову, дорожитимуть нею, нестимуть її неспотвореною й чистою. Людина, вихована на красі слова, усе життя буде непримиренна до примітивів й вульгарності.

“Захоплення красою слова – одне з тих найтонших і найглибших почуттів, які треба поступово, але неухильно, докладаючи немалих зусиль, утверджувати в юній душі”, – пише В. О. Сухомлинський. Тільки там, де почуття виховується, де людина переживає його не один раз, можна говорити про любов до рідного слова [5: 57].

Як засіб виховання чуття слова й почуття любові до нього В.О.Сухомлинський виділяє Скарбницю рідної мови. Він радить із словесного моря української мови вибрати тисячу слів, які вирізняються серед інших особливо поетичним, емоційним забарвленням, несуть у собі багатогранні відтінки думок і почуттів. Скарбниця рідної мови – це посібник для вчителя, який має полегшити копіткою працею проникнення в рідну мову.

В. Сухомлинський вимагав від учнів копіткої роботи над словом, його значенням та емоційним забарвленням. Він наголошував на тому, що чутливість до змісту і краси мови “виробляється тоді, коли людина розуміє і відчуває гру слова, його внутрішнє змістове багатство, емоційне забарвлення” [3: 56].

Особливу увагу вчитель звертав на виразність, правильність мови. Безграмотність, невиразність мови, недорікуватість педагог прирівнював до невігластва: “Кожне слово має свій зміст, невміння вибрати потрібне слово – те саме, що замість гостро заструганого олівця на уроці малювання користуватися цвяхом” [3: 56-57]. В. Сухомлинський учив дітей замислюватися над словом: що воно означає і коли його краще вжити. Для цього вже в початкових класах учні мали записну книжечку – “Словесну скриньку”. До неї занотовували слова, які здавалися цікавими чи незрозумілими. Учитель потім пояснював дітям значення або емоційне забарвлення слова.

“Я не уявляю викладання мови, – переконував В. Сухомлинський, – без походів і екскурсій по рідному краю, без споглядання картин природи, без вияву почуттів у словах” [3: 57].

Великого значення визначний педагог надавав учнівським творам, оскільки “складання творів – це загальнопедагогічна проблема, від розв’язання якої залежить розумовий розвиток дітей, багатство їхнього духовного розвитку” [3: 57].

Особливе місце Сухомлинський відводив збагаченню словникового запасу учнів. Для “Школи радості” він склав список слів рідної мови, які діти повинні запам’ятати.

Оскільки володіння рідною мовою визначає багатство, широту інтелектуальних та естетичних поглядів особистості, учений також вимагав, щоб учителі всіх предметів збагачували активний словниковий запас дітей, учили їх думати, користуватися внутрішнім мовленням, правильно передавати свої думки усно й на письмі.

Сухомлинський уважав, що зацікавлення учнів рідною мовою сховане насамперед у самій мові. Він рішуче не погоджувався з думкою, ніби мова належить до “сухих” навчальних предметів. “Засушують” її бездарні вчителі своїми примітивними уроками,

байдужістю до рідного слова і дітей. У таких горе-вчителів рівень грамотності й мовної культури їхніх учнів, як правило, низький, учні зневажливо ставляться до рідної мови, не знають жодного вченого-мовознавця, жодного вірша про рідну мову [3: 58].

Учений переконливо доводив, що школа невіддільна від національного ґрунту і повинна формувати й берегти національну культуру, органічно поєднувати й утверджувати загальнолюдські та національні цінності.

Великого значення у творчому доробку В. Сухомлинського надається і різним видам позакласної роботи з рідної мови (мовні гуртки, екскурсії, свята Казки, Книги), що розвивають мовлення й мислення учнів, збагачують їх духовно. Крім того, від уміння вчителя навчати й виховувати, поєднувати теорію та практику залежить розвиток моральних рис, естетичного смаку.

Багато уваги вчений надавав проблемі модернізації методів навчання мови, що згодом набули особливої актуальності: проведення доказової розповіді, пояснення, евристичної бесіди, спостережень над фактами і явищами живої мови, застосування пізнавальних та проблемних завдань і запитань, конструктивних і творчих вправ, удосконалення самостійної роботи учнів з підручником, книжкою [1: 64].

Сухомлинський також активно досліджував метод спостереження над мовою. На думку педагога, вивчення матеріалу методом спостереження з використанням індивідуальної самостійної роботи забезпечує високий рівень самостійності, напружену розумову діяльність і участь у “відкритті правила, визначення” [1: 64].

За Сухомлинським, чільне місце серед засобів навчання посідає слово вчителя, використання словників та інших джерел, наочності (статичної і динамічної), технічних засобів навчання.

Започаткована Сухомлинським робота з техніки читання, що відіграє виняткову роль у розвитку мовлення та підвищенні грамотності учнів, у сучасних умовах потребує систематичного й ширшого застосування не лише в початкових, а й у середніх та старших класах.

Не втратили свого значення положення і рекомендації педагога щодо підвищення грамотності учнів. Нині педагогічні колективи, окремі вчителі творчо поєднують власний досвід з досвідом В.Сухомлинського в навчанні рідної мови. Сучасна українська лінгводидактика, спираючись на новітні досягнення мовознавства, педагогіки й психології та результати експериментальних досліджень, робить певний крок уперед в оновленні змісту та вдосконаленні форм і методів навчання. Цьому значною мірою сприяє вагома спадщина вітчизняного науковця.

Висновки з даного дослідження. Отже, творче осмислення спадщини видатного українського педагога й методиста збагачує досвід роботи над словом на уроках мови. Заглиблюючись у його поради, побажання, переконуєшся, що кращої методики навчання рідної мови, як у В.О.Сухомлинського, нині немає. Варто лише вчителям опанувати її й уміло використовувати в своїй повсякденній мовній практиці. Саме тому завдання вчителя-словесника і полягає в тому, щоб віднайти в рідній мові слова, у яких би зазвучав увесь діапазон людських думок і почуттів, донести їх до вихованців, перетворити слова в могутній засіб виховання національно-мовної особистості школярів – майбутніх громадян суверенної Української держави.

Перспективи подальших розвідок. Подальші дослідження порушеної в статті проблеми вбачаються нам у вивченні творчої спадщини В.О.Сухомлинського на предмет впливу краси рідного слова у зв'язку з формуванням національно-мовної особистості сучасного школяра.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Мамчур Л. Внесок В. Сухомлинського в теорію і практику навчання рідної мови // Дивослово. – 1998. – № 9. – С. 63-64.
2. Сухомлинський В. Моральні заповіді дитинства і юності. – К., 1966.
3. Мамчур Л. Сухомлинський про роботу над словом // Дивослово. – 1998. – № 3. – С. 56-58.

4. Сухомлинський В. Вибрані твори: У 5 т. – К.: Рад. школа, 1977. – Т. 3. – 670 с.
5. Сухомлинський В. Слово рідної мови //УМЛШ. – 1987. – № 7. – С. 52-61.
6. Сухомлинський В. Вибрані твори: У 5 т. – К.: Рад. школа, 1977. – Т. 5. – 639 с.

УДК 37(477)«19»(092):37.02

Л.В. Мацевко-Бекерська

ГОРИЗОНТИ ІНТЕРАКТИВНОГО НАВЧАННЯ У КОНТЕКСТІ ІДЕЙ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО

Сучасний навчально-виховний процес перебуває у пошуку оптимальних умов організації, планування, формування умов своєї успішної реалізації. Одним із шляхів удосконалення педагогічної майстерності є розвиток інтерактивного навчання. Серед предметів, що мають перспективи методичного оновлення, є література (від рівня читання у початковій школі до академічного формату).

Modern educational process is in search of optimal conditions of organization, planning, creating conditions for its successful realization. One of the ways to improve teaching skills is the development of interactive studying. Among the subjects that have prospects of methodological updates is literature (from the level of reading in primary school up to the academic format).

Цілком очевидним для кожного є один із феноменів людської психіки – спосіб формулювання запитань. Лише дитина може запитати „чому вода мокра?“, „чому сніг холодний?“, „чому сонце світить?“ тощо. Елементарні за формою, наївні за змістом, ці питання викликають розгубленість дорослого своєю глибиною, онтологічною універсальністю і складністю. Можливо, саме тому більшість дитячих запитань так і залишаються без відповіді. Одне із подібних належить студентці: будучи до смішного простим, воно змусило пильно придивитися до предмета, який пропонується опанувати майбутнім учителям. На першому занятті з курсу „Дитяча література і практикум виразного читання” прозвучало наступне: „Невже ми цілих два роки будемо читати казочки?” Звісно, студентам було розтлумачено, що казочки вони читатимуть не два роки (стільки триває вивчення курсу за програмою), а все своє професійне життя. Адже зроблений ними свідомий вибір фаху самозрозуміло передбачає постійний контакт з досить специфічною літературою. Однак це запитання спричинило ряд міркувань загально-методологічного, методичного, психологічного, а також суто літературного спрямування.

Передусім повернуло до спадщини В.Сухомлинського, до його переконливого твердження: «Творчість – це незримі ниточки, які об'єднують серця. Можливості для творчості безмежні. Шкільна творчість починається зі слова» [3: 507]. Сучасна школа перебуває сьогодні у досить специфічній, складній, проте надзвичайно цікавій атмосфері творчого пошуку на всіх без винятку рівнях її функціонування: від визначення стратегічного, перспективного бачення освіти як базового суспільствотворчого чинника до вибору конкретних форм та методів роботи з огляду на їх предметну доцільність. Одночасно слід мати на увазі і те, що трансформація шкільної системи не є атрибутом лише нашого часу, оскільки саме школа завжди була, є, і, очевидно, буде найбільш чутливою до актуальних проблем людини незалежно від епохи, в яку вона має себе зреалізувати.

Особливої активності сьогодні набувають розробки з проблем інтерактивного навчання як способу максимально активізувати інтелектуально-пізнавальну діяльність учнів і студентів. Саме вдосконалення форм міжособистісної комунікації дає простір для розвитку новітньої методики, адже мав цілковиту рацію В.Сухомлинський, стверджуючи, що «одухотворення й натхнення однієї особистості породжує одухотворення й натхнення в душах інших людей» [3: 507]. На сучасному рівні суспільно-технологічного розвитку світ оперує надзвичайно об'ємною інформаційною базою, тому головним завданням школи